

UDC (УДК) 340.12+342.41

Рабінович Сергій Петрович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Львівського національного університету імені Івана Франка
e-mail: serg_rabin@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0003-4144-5439

ЧИННІСТЬ І ДІЄВІСТЬ КОНСТИТУЦІЇ: НОРМАТИВІЗМ VERSUS СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

Анотація. Проаналізовано елементи «чистого вчення про право» Г. Кельзена, які характеризують його конституційне праворозуміння. Обґрунтовується, що кельзенівський нормативізм виявляється насправді змістовно підпорядкованим соціології права і соціолого-правовій доктрині в питаннях, які стосуються революційних змін конституції і Основної норми. Сформульовані в результаті такого аналізу висновки частково екстраполюються на практику змін Конституції України. Залежність чинності конституції від її «мінімальної дієвості» підпорядковує юридичну догматику соціології права. Відповідь на питання про чинність конституції після здійснення конституційної революції змушує до методологічного компромісу, за якого «чистоту» правознавства, що було би засноване виключно на формальній юридичній логіці, зберегти неможливо.

Ключові слова: нормативізм, соціологія права, чинність конституції, дієвість конституції, принцип ефективності.

Rabinovych Serhiy,
Doctor of Legal Sciences
Professor of Lviv National University named after Ivan Franko
e-mail: serg_rabin@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0003-4144-5439

CONSTITUTION'S VALIDITY AND EFFECTIVENESS: NORMATIVISM VERSUS SOCIOLOGY OF LAW

Abstract. The problem of correlation between normativism and sociology of law as Kelsen's methodological grounds of law-understanding is examined. Elements of Hans Kelsen's «Pure Theory of Law» which characterized his constitutional understanding of law are analyzed: correlation between the validity of constitution and its effectiveness; Kelsen's «effectiveness principle»'s influence validity of the constitution. Attention is drawn to the law substance of the legality of the constitutional changes principle.

The author presents a rationale that Kelsen's normativism occupies a subordinate role in relation to sociology of law in the process of revolutionary changes of constitution. It is confirmed by the following tenets of «Pure Theory of Law»: effectiveness of constitution is a priority for its validity; force of constitutional legality principle is limited by revolution moment; principle of legitimacy is limited by the principle of effectiveness; Basic Norm may be repealed in case of its non-application during a long time. The article provides that sociological positivism is the necessary element of general law-understanding in the constitutional legal order's change.

The author's conclusions are used while analyzing the changes of the Constitution of Ukraine. It is shown that the Ukrainian Constitution's changes in 2004, 2010 and 2016 were a «law revolutions». It is stated that contradiction between legality and legitimacy characterize not only periods of revolutionary change of the government, but are becoming feature of the whole constitutional process.

In the light of all the above, it is necessary, on the one hand, to invite the representatives of the science of constitutional law, which sometimes try to assess the legality of the process of making amendments to the Constitution of Ukraine in the conditions of the Orange Revolution and the Revolution of Dignity, to draw attention to the sociological component of the «pure jurisprudence» and to be identified by the founder Normativeism features the features of a revolutionary constitution. On the other hand, the same recommendation can be given to supporters of the thesis about unconditional legitimacy of making constitutional changes.

Key words: normativism, sociology of law, constitution in action, effectiveness of the constitution, principle of effectiveness.

Вступ

Ситуації переривання процесуальної наступності у конституційному розвитку держави неодмінно пов'язані із суперечностями між легальністю й легітимністю, які неодноразово ставали предметом уваги українських і зарубіжних правознавців. Останніми роками чимало підстав для розмірковувань над цими суперечностями дають події, пов'язані зі суттєвими змінами Основного Закону України 1996 року, здійсненими у 2004, 2010 і 2014 роках.

В українському правознавстві політичні й правові аспекти цих змін розглядали, зокрема, О. Бориславська [1], В. Колісник [2, с. 22–32], М. Мельник [3], О. Мережко [4], О. Мироненко [5], Ю. Мірошніченко [6, с. 32–45], В. Мусіяка [7], В. Речицький [8], С. Різник [9], М. Савчин [10], П. Стецюк [11], М. Теплюк [12], І. Тимченко [13], В. Шаповал [14], О. Ющик [15]. Згадані науковці здійснювали правовий аналіз окремих етапів конституційного процесу в Україні, розглядали їх матеріально-правові, конституційно-процедурні й соціально-політичні аспекти, піддавали оцінці конституційності, чинності і легітимності актів, якими оформлювались зміни Основного Закону, для чого наводили різноманітні аргументи – юридичні, політичні й соціологічні. Водночас не можна не зауважити, що власне теоретико-методологічні основи такого оцінювання переважно залишаються недостатньо проясненими. З огляду на це міркування й доводи, що наводяться окремими авторами навіть в рамках однієї публікації, іноді можуть ґрунтуватись на відмінних типах правової аргументації й тому нерідко виявляються непорівнянними з позиціями їх опонентів. У деяких випадках відбувається підміна конституційно-правових оцінок суто політичними або ж, навпаки, абстрагування від політичної реальності на користь «чистоти» конституційної догматики. Процес зміни конституції нерідко описується за допомогою термінопонять, значення яких належать до відмінних смислових рядів – формально-юридичного, соціологічного чи аксіологічного, які можуть належним чином не розрізнятись.

Натомість, обговорення питання зміни правових основ державного ладу потребує опертя на ґрунтовні теоретико-правові розробки. Серед останніх виняткове місце належить класичній праці Ганса Кельзена «Чисте правознавство» (1934) [16], яка дотепер не втратила своєї наукової значущості [див., напр.: 18–23].

У західній юридичній науці, де, на відміну від колишніх радянських теренів, правознавчі традиції не переривались, ще в 70-х – 80-х роках минулого століття кельзенівська проблематика зміни Основної норми розроблялась такими дослідниками як Дж. В. Гарріс (Harris,

1971) [24] і Р. Дж. Ліпкін (Lipkin, 1989) [25] – з погляду виокремлення причин і умов такої зміни; Дж. Хьюгс (Hughes G., 1971) [26] – у контексті питання дійсності згаданої норми; Т. Хоптон (Hopton, 1978) [27] і Л. Вольф-Філліпс (Wolf-Phillips, 1979) [28] – у розрізі загальної проблеми конституційно-правової легітимності політики. Ці ідеї не втратили своєї значущості й на початку ХХІ ст., про що свідчать, зокрема, публікації М. Розенфельда (Rosenfeld, 2001) [29], Р. Барнетта (Barnett, 2003) [30] і Р. Х. Фаллона (Fallon, 2005) [31]. Методологічні аспекти конституційної соціології активно досліджують К. Торнхілл (Thornhill, 2010, 2017) [32; 33], Т. Спаак (Spraak T., 2015) [34], а також Я. Рознай (Roznai, 2014, 2017), якому належить виконане на значному емпіричному матеріалі дисертаційне дослідження з питань природи і меж здійснення політичною владою змін основного закону [35; 36]. Означені питання продовжують викликати інтерес і в сучасних конституціоналістів на європейському постсоціалістичному просторі (Є. Танчев (Tanchev, 2000) і М. Петрович (Petrović, 2004)) [37; 38].

Відтак запропонована стаття має на меті уточнити теоретико-методологічне підґрунтя аналізу революційних змін конституції, тобто таких змін, фактичний порядок внесення яких, засвідчує конфлікт між легальністю й легітимністю, а отже, розрив правової наступності.

1. «Чисте правознавство» й дилема праворозуміння

Насамперед, приносячи вибачення за великий обсяг цитування, наведемо кілька тверджень Г. Кельзена, які розкривають його погляд на питання про вплив фактичної дієвості конституційних норм на їх чинність. Згідно з Г. Кельзенем, «мінімум так званої дієвості є умовою чинності норми <...> правова норма вже не розглядатиметься як чинна, якщо вона тривалий час лишається недієвою» [16, с. 21]. «Норми правового порядку бувають чинними *тому, що* засаднича норма, котра становить основне правило їх створення, припускається як чинна, а не тому, що вони є дієвими; однак вони є чинними тільки *тоді*, себто поки цей правовий порядок є дієвим. Як тільки конституція, а отже, й установлений на її основі правовий порядок як цілість втратять свою дієвість, тоді й правопорядок, і кожна його норма втратять свою чинність». Тож дієвість правової норми тут прямо визнана необхідною умовою її чинності [16, с. 239, 240].

В іншому місці розглядуваного класичного твору зазначається: «Принцип, згідно з яким норма правового порядку є чинною доти,

доки її чинність не буде припинена одним із визначених цим правопорядком способів чи доки тієї чинності не замінять чинністю якоїсь іншої норми цього самого правопорядку, є принципом легітимності.

Однак цей принцип може бути застосований до державного правового порядку лише з одним украй важливим застереженням. У випадку революції він не застосовується. Революція в ширшому розумінні слова, яке охоплює і державний переворот, є всякою нелегітимною, себто такою, що не відповідає положенням конституції, зміною цієї ж конституції або ж її заміною іншим основним законом... <...> Зasadнича норма належить лише до такої конституції, що є фактично запровадженою через законодавчий акт або звичай і є дієвою. А конституція є дієвою, коли установлені відповідно до неї норми в загальному й цілому застосовуються й виконуються. <...> Якщо б революція не перемогла, себто коли б революційний – створений не за попередньою конституцією – основний закон не набув дієвості... <...> ...тоді революція не вважалась би процесом створення нового права, а тлумачилася б – згідно з попередньою конституцією й карним законодавством, що все ще спиралося б на неї й вважалося б чинним, – як державна зрада. <...> Таким чином, принцип легітимності обмежується принципом ефективності» [16, с. 233–234] (курсив наш. – С. Р.; переклад уточнено за [17]).

Наведені положення видаються прикметними у кількох аспектах. По-перше, чітко розрізняючи характеристики конституції формально-юридичні («чинність») та соціологічні («дієвість»), саме останні правознавець розглядає як необхідну передумову для перших, дещо несподівано й водночас цілком недвозначно демонструючи істотну роль соціологічних і політичних передумов у своїх теоретичних побудовах [див.: 22]. При цьому Г. Кельзен намагається розмежувати співвідносне значення юридичних і соціальних чинників як, відповідно, детермінуючих із логічною необхідністю («тому, що») і таких, що обумовлюють чинність конституції зовні («тоді», «поки»). І хоча характер обох чинників є якісно відмінним, однак роль емпіричної реальності для визнання норми чинною виявляється тут аж ніяк не меншою, аніж роль ідеальної юридико-нормативної реальності.

Та обставина, що, за Г. Кельзенем, для визнання конституції чинною вимагається наявність її «мінімальної дієвості» (фактичної застосовуваності), підтверджує прикладний характер кельзенівської концепції, яка, попри прагнення до кантіанської «чистоти», не може

собі дозволити абстрагуватися від реалій політичної практики.

По-друге, мислитель запроваджує формально-юридичне значення поняття «революція» та похідне від нього терміно-поняття «революційна конституція». Оцінка «революційності» конституції (радше, революційності її зміни) передбачає виключно нормативістський критерій: відповідність конституційним умовам і порядку зміни основного закону (названий у Г. Кельзена «легітимністю»). Важливе застереження, згідно з яким принцип легітимності не застосовується у випадку революції, засвідчує ту поступку, яку в цьому пункті нормативізм робить соціології та політології: у пункті зустрічі права і сили право «не застосовується». На відміну від поглядів, обстоюваних Г. Кельзенем у працях 1920-х років, тут уже не держава визнається тотожною своїй конституції (Шмітт, 1922), а навпаки, прямо стверджується, що смисл «конституційного» задається державною владою та її «ефективним», а отже, і законним, урядом: «згідно із засадничою нормою всякого державного правового порядку фактично існуючий уряд, що на основі дієвої конституції запроваджує дієві загальні та індивідуальні норми, і є законним урядом держави» [16, с. 234]. І хоча згаданий вище вислів («не застосовується») можна розглядати як суто описовий, однак йому може бути надано також і нормативне значення.

По-третє, фундатор юридичного нормативізму пов'язує чинність змін конституції з успіхом чи неуспіхом революції. Джерелом чинності конституції із необхідністю виявляється ефективний уряд. При цьому кельзенівське поняття революції охоплює, зокрема, й неконституційні дії органів державної влади зі зміни основного закону держави. Це, ясна річ, не виключає можливості юридичної переоцінки дій органів державної влади, які здійснили попередню конституційну революцію, в разі успіху наступної революції. Таким чином, у Кельзена йдеться про суто юридичну, «конституційну» (вислів А. Медушевського) революцію, яка, вочевидь, не завжди поєднується з революцією соціальною.

2. Чинність Конституції України з погляду «Чистого правознавства»

Наведені вище положення, гадаємо, можуть бути певною мірою використані при розгляді взаємозв'язку легальності й легітимності у процесі тих змін Конституції України, які відбувались у 2004–2014 роках. Коротко схарактеризуємо основні етапи цього процесу.

Перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми державного правління в Україні було оформлено, як

відомо, Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, прийнятого під час подій Помаранчевої революції. Порушення конституційної процедури, допущені при цьому парламентом, були досить очевидними як для прихильників, так і для супротивників зміни Основного Закону. Таким чином, з кельзенівських позицій у цьому випадку є достатні підстави твердити про конституційну революцію 2004 року, яка відбулася в умовах політичної революції.

26 червня 2008 року Конституційний Суд України ухвалив Рішення N 13-рп/2008 у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів від фракцій «БЮТ» і «НУ–НС». Це Рішення визнало неконституційними положення Закону України «Про Конституційний Суд України», згідно з яким юрисдикція Суду не поширюється на вирішення питання щодо конституційності законів про внесення змін до Конституції України, які набрали чинності. Вказане подання і Рішення були спрямовані на створення юридичного підґрунтя для припинення дії змін і доповнень до Конституції, здійсненого у 2010 році зусиллями вже іншої політичної сили – команди В. Януковича. Не можна не звернути увагу й на те, що згаданим Рішенням Конституційний Суд України розширив неконституційним способом межі власної компетенції, визначені в Основному Законі.

Наступним пунктом зворотного руху «маятника» конституційних змін стали події 30 вересня 2010 року. Тоді Конституційний Суд України за поданням 252 народних депутатів – членів «Партії регіонів» ухвалив Рішення № 20-рп/2010 у справі про додержання процедури внесення змін до Конституції України, яким було визнано неконституційним Закон України № 2222-IV. З формально-юридичного погляду підстав для розгляду питання про конституційність вказаних положень Закону № 2222 КСУ не існувало: ці положення не були чинними (не діяли) на момент звернення з конституційним поданням, тому ні розглядатись на предмет конституційності, ні втратити свою чинність вони не могли. Крім цього, Конституційний Суд України не наділений правом наступного контролю конституційності змін до Основного закону. Отже, згідно з Кельзенем, є підстави констатувати наступну конституційну революцію, а радше – контрреволюцію, або «реставрацію».

Акти українського парламенту від 21–22 лютого 2014 року, прийняття яких відбулось в очевидній формальній суперечності з положеннями Конституції, юридично оформили ще одну конституційну революцію в Україні.

З позицій доктрини нікчемності правових актів (яка, зауважимо, не поділялась Кельзенем [23, с. 181]) можна було би стверджувати, що

протягом понад трьох років після ухвалення Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року державний механізм України функціонував у режимі лише фактичної конституції, паралельно із застосуванням якої суто формально зберігала свою чинність Конституція зі змінами, внесеними 8 грудня 2004 року. Однак, відповідно до концепції Кельзена, зміна «засадничої норми» правопорядку, згідно з якою «належить виконувати нову конституцію», залежить від успішності юридичної революції, яка відбулась; водночас правова норма вже не вважається чинною, якщо вона тривалий час не застосовується, залишаючись недієвою. З такого погляду про чинність Конституції 2004 року вже навряд чи могло йтись під час Революції гідності 2013–2014 років. З огляду на використовуваний Кельзенем «принцип ефективності» в лютому 2014 року чинність Конституції України в редакції 2004 року могла вважатись уже *de facto* припиненою внаслідок успішної «реставрації» у 2010 році й тривалого незастосування Конституції в редакції 2004 року. Таким чином, компроміс між нормативізмом і соціологією права в питанні співвідношення чинності права з його дієвістю дозволяє уникнути визнання радикального дуалізму юридичної та фактичної конституцій.

Відзначимо, що зміни Конституції у 2004 і 2014 роках здійснювались в умовах політичних революцій. Ця обставина, з огляду на заборону зміни конституції в умовах надзвичайного стану, слугує додатковим свідченням юридичної революційності змін. Збройна агресія з боку Росії та початок воєнних дій створили нові підстави для сумнівів у легальності сучасного процесу зміни Конституції. Отже, з позицій «Чистого правознавства» революційний характер притаманний усім конституційним актам, якими оформлювались зміни Конституції України 1996 року. Ці зміни відбувались із порушеннями конституційних умов та/або процедури внесення змін до Конституції, а відтак, за Г. Кельзенем, вони також мають бути кваліфіковані як «революційні». При цьому розриви процесуально-процедурної наступності тут поєднувались з частковим збереженням матеріально-правової континуальності конституційних положень.

Висновки. Аналізовані положення твору Г. Кельзена відображають передовсім реальну політико-правову практику, в якій логіко-смыслові (формально-юридичні) властивості конституції суттєво зумовлюються соціально-політичними чинниками.

Отже, навіть у вченні лідера нормативістів принцип конституційної законності виявляється не абсолютним. Часові рамки засто-

сування вказаного принципу визначає момент конституційної революції. Політичний успіх чи поразка революції, ефективність або ж неефективність революційного уряду стають умовами застосування чи, навпаки, незастосування принципу конституційної законності.

Залежність чинності конституції від її мінімальної дієвості підпорядковує юридичну догматику соціології права. Необхідність відповіді на питання про чинність конституції після здійснення конституційної революції змушує до методологічного компромісу, за якого «чистоту» правознавства, яке було би засноване виключно на формальній юридичній логіці, зберегти неможливо: у такий спосіб у класика легістського позитивізму соціологія конституційного права одержує блискучу перемогу над конституційним нормативізмом. Що ж, життя бере своє! Й у цьому пункті прихильники юридичного реалізму на знак примирення мусили б лише потиснути Кельзенові руку.

У контексті всього сказаного слід, з одного боку, запропонувати представникам науки конституційного права, які іноді намагаються дати оцінку легальності процесу внесення змін до Конституції України за умов Помаранчевої Революції й Революції Гідності, звернути увагу на соціологічну складову кельзенівського «чистого правознавства» і на виокремлені фундатором нормативізму характерні риси революційної конституції. З іншого боку, таку ж рекомендацію можна дати й прибічникам тези про безумовну легітимність внесення конституційних змін. Як видається, брак уваги до цього класичного твору світової юриспруденції перешкоджає і одним і другим дати адекватну соціологічну й правову оцінку явищу конституційної революції.

Як видається, брак уваги до цього класичного твору світової юриспруденції перешкоджає і одним і другим дати адекватну соціологічну й правову оцінку явищу конституційної революції.

Список використаних джерел

1. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48–57.
2. Колісник В. Відновлення дії Конституції України та зміна форми правління як засіб поновлення конституційного ладу. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 103–109.
3. Мельник М. Конституційна афера. *Дзеркало тижня*. 2014. № 5.
4. Мережка О. Природне право і помаранчева революція. URL: <http://www.grom-bezpeka.at.ua/publ/4-1-0-69#.V5cbRdKLSUk>
5. Мироненко О. М. Конституційний Суд України: історія і сучасність, доктрина і практика. Київ: Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького, 2011. 910 с.
6. Контроль за додержанням належної конституційної процедури / С. Вдовіченко, В. Кампо, В. Овчаренко та ін. Київ: Алерта, 2011. 94 с.
7. Мусяка В. Будь-яка влада є результат узурпації? *Дзеркало тижня*. 2010. № 40.
8. Речицький В. Юридичний коментар до поточних конституційних трансформацій в Україні. *Права людини в Україні*. 1–14 квітня 2014 року. С. 2–5.
9. Різник С. Про нез'ясоване питання конституційності актів парламенту, прийнятих в умовах Революції Гідності. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 58–66.
10. Савчин М. Конституційний Суд України та реалізація Конституції України. *Публічне право*. 2015. № 1. С. 9–17.
11. Стецюк П. Зміни до Конституції України 1996 року: поступ чи криза конституціоналізму? *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. юрид.* 2006. Вип. 42. С. 133–143.
12. Теплюк М., Ющик О. Правові проблеми змінення Конституції України. *Право України*. 2007. № 12. С. 3–7.
13. Тимченко І. Конституційна реформа? Конституційна криза? Конституційний переворот? *Народ і влада в Україні*. 2008. № 1. С. 14–19.
14. Шаповал В. Без парламенту змінити Конституцію сьогодні неможливо. *Віче*. 2009. № 13.
15. Ющик О. Без легітимної Конституції не може бути легітимної влади. *Дзеркало тижня*. 2014. № 35.
16. Кельзен Г. Чисте правознавство: З додатком: Проблема справедливості / пер. з нім. О. Мокровольський. Київ: Юніверс, 2004. 496 с.
17. Чистое учение о праве Ганса Кельзена: Сб. переводов. Вып. 1 / пер.: Лезов С. В., Пивоваров Ю. С. Москва: ИНИОН РАН, 1987. 195 с.
18. Коваль Д. А. Международно-правовые идеи Ганса Кельзена и современные политико-правовые процессы в Украине. *Український часопис міжнародного права*. 2014. № 1–2. С. 68–71.
19. Корнута Р. Друге прочитання основної праці Ганса Кельзена «Чисте правознавство». *Право України*. 2005. № 10. С. 13–17.
20. Сліденко І. Д. До проблеми номінального та реального конституціоналізму, теорії «Reine Rechtslehre» й онтології конституційного контролю. *Проблеми філософії права*. 2008/2009. Т. 6/7. С. 135–146.
21. Темченко В. Особливості співвідношення моралі та права у концепції «чистого права» Г. Кельзена. *Право України*. 2005. № 1. С. 36–38.
22. Антонов М. В. Соціологія права і чиста теорія права: складний взаємозв'язок. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 250–256.

23. Краевский А. А. Чистое учение о праве Ганса Кельзена и современный юридический позитивизм: дисс. канд. юрид. наук. Санкт-Петербург. 2014. 231 с. URL: http://www.igpran.ru/prepare/a.persons/Kraevskiy/Kraevskiy_diss.pdf
24. Harris J. W. When and why does the Grundnorm Change? *Cambridge Law Journal*. 1971. Vol. 29. Iss. 1. P. 103–133. URL: <https://doi.org/10.1017/S0008197300089340>
25. Lipkin R. J. The Anatomy of Constitutional Revolutions. *Nebraska Law Review*. 1989. Vol. 68. Iss. 3. Art. 3. P. 701–806. URL: <https://digitalcommons.unl.edu/nlr/vol68/iss3/3>
26. Hughes G. Validity and the Basic Norm. *California Law Review*. 1971. Vol. 59. Iss. 3, Art. 5. P. 695–714. URL: <http://scholarship.law.berkeley.edu/californialawreview/vol59/iss3/5>
27. Hopton T. C. Grundnorm and Constitution: The Legitimacy of Politics. *McGill Law Journal*. 1978. Vol. 24. P. 72–91.
28. Wolf-Phillips L. Constitutional legitimacy: A study of the doctrine of necessity. *Third World Quarterly*. 1979. Vol. 1. Iss. 4. P. 97–133.
29. Rosenfeld M. The rule of law and the legitimacy of constitutional democracy. *Southern California Law Review*. Vol. 74. 2001. P. 1307–1352.
30. Barnett R. E. Constitutional legitimacy. *Columbia Law Review*. 2003. Vol. 103. P. 111–148.
31. Fallon R. H. Legitimacy and the Constitution. *Harvard Law Review*. 2005. Vol. 118. No. 6. P. 1787–1853. URL: <http://www.jstor.org/stable/4093285>
32. Thornhill C. Niklas Luhmann and the sociology of the constitution. *Journal of Classical Sociology*. 2010. Vol. 10 (4). P. 315–337. URL: <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1468795X10385181>
33. Thornhill C. The Sociology of Constitutions. *Annual Review of Law and Social Science*. 2017. Vol. 13. P. 493–513.
34. Spaak T. Ross on the Dualism of Reality and Validity. *Utopia y Praxis Latinoamericana*. 2015. Vol. 72. P. 41–66.
35. Roznai Y. Unconstitutional Constitutional Amendments: A Study of the Nature and Limits of Constitutional Amendment Powers: A thesis submitted to the Department of Law of the London School of Economics for the degree of Doctor of Philosophy. London, 2014. 363 p.
36. Roznai Y. Unconstitutional Constitutional Amendments: The Limits of Amendment Powers // Oxford University Press, 2017. 368 p. («Oxford Constitutional Theory»)
37. Tanchev E. Constitutional safeguards of legality and legitimacy // Openess and Transparency in Governance: Challenges and Opportunities / Michael Kelly ed., NISPACE, 2000. P. 72-99. URL: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/nispace/unpan006508.pdf>
38. Petrović M. Constitution and legitimacy. *Facta Universitati. Series: Law and Politics*. 2004. Vol. 2. No 1. P. 7–39. URL: <http://facta.junis.ni.ac.rs/lap/lap2004/lap2004-02.pdf>

References

1. Boryslavska O. (2015) Verkhovenstvo konstytutsiyi chy verkhovenstvo prava: deyaki pytannia vidnovlennia diyi okremykh polozhen' Konstytutsii Ukrainy [Supremacy of the Constitution or Rule of Law: Some Issues of the Restoration of Certain Provisions of the Constitution of Ukraine] *Visn. Konstytutsiinogo Sudu Ukrainy (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*. 6, 48–57 [in Ukr.]
2. Kolisnyk V. (2015) Vidnovlennia dii Konstytutsii Ukrainy ta zmina formy pravlinnia yak zasib ponovlennia konstytutsiynoho ladu [Restoration of the Constitution of Ukraine and change of the form of government as a means of restoration of constitutional order] *Visn. Konstytutsiinogo Sudu Ukrainy (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*. 4, 103–109 [in Ukr.]
3. Melnyk M. (2014) Konstytutsiyna afera [Constitutional fraud] *Dzerkalo tizhnia (The mirror of the week)*, 5 [in Ukr.]
4. Merezhko O. (2004) Pryrodne pravo i pomarancheva revolyutsiia [Natural law and Orange Revolution] *Grom-bezpeka.at.ua*. URL: <http://www.grom-bezpeka.at.ua/publ/4-1-0-69#.V5cbRdKLSUk> [in Ukr.]
5. Myronenko O. M. (2011) Konstytutsiyniy Sud Ukrainy: Istoriia i suchasnist', doktryna i praktyka [Constitutional Court of Ukraine: history and contemporary, doctrine and practice]. Kyiv: Koretsky Institute of state and law, 910 p. [in Ukr.]
6. Vdovichenko S., Kampo V., Ovcharenko V. and oth. (2011) Kontrol' za doderzhanniam nalezhnoi konstytutsiynoi protsedury [Control for Independent Constitutional proceeding]. Kyiv: Alerta, 94 p. [in Ukr.]
7. Musiyaka V. (2010) Bud-yaka vlada ye rezultat uzurpatsii? [Is ever authority the result of usurpation?] *Dzerkalo tizhnia (The mirror of the week)*, 40 [in Ukr.]
8. Rechitskyi V. (2014) Yuridichniy komentar do potochnykh konstytutsiinykh transformatsij v Ukraini [Law commentary on the current Constitutional changes in Ukraine] *Prava lyudini v Ukraini (Human Rights in Ukraine)*. 1–14.04.2014, 2–5 [in Ukr.]
9. Riznyk S. (2015) Pro nez'yasovane pytannia konstytutsiynosti aktiv parlamentu, priynyatih v umovah Revolyutsii Gidnosti [On the issue of the constitutionality of the parliament acts, adopted under the Revolution of Dignity conditions] *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine]*. 6, 58–66 [in Ukr.]
10. Savchyn M. (2015) Konstytutsiynii Sud Ukrainy ta realizatsiia Konstytutsii Ukrainy [Constitutional Court of Ukraine and implementation of Constitution of Ukraine] *Publichne pravo [Public law]*. 1, 9–17 [in Ukr.]

11. Stetsyuk P. (2006) Zmini do konstytutsii Ukrainy 1996 roku: postup chy kryza konstytutsionalizmu? [Amendments to the 1996 Constitution of Ukraine: Step forward or crisis of Constitutionalism] *Visnyk Lviv. un-tu. Ser. yurid. (Scientific journal «Visnyk of Lviv University», Series «Legal Sciences»)*. 42, 133–143 [in Ukr.]
12. M. Tepluk, O. Yuschyk (2007) Pravovi problemy zminennia Konstytutsiyi Ukrainy [Legal problems of the Revision of the Ukrainian Constitution] *Pravo Ukrainy (Law of Ukraine)*. 12, 3–7 [in Ukr.]
13. Tymchenko I. (2008) Konstytutsiyana reforma? Konstytutsiyana kriza? Konstytutsiynyi perevorot? [Constitutional reform? Constitutional crisis? Constitutional coup?] *Narod i vlada v Ukrainy [People and authority in Ukraine]*. 1, 14–19 [in Ukr.]
14. Shapoval V. (2009) Bez parlamentu zminiti Konstytutsiyu sьогодni nemozhливо [It's impossible to change the Constitution without parliament] *Viche*. 07, 13 [in Ukr.]
15. Yuschyk O. (2014) Bez lehitimnoyi Konstytutsiyi ne mozhe buty legitimnoyi vlady [Any Authority isn't Legitimate if the Constitution isn't Legitimate] *Dzerkalo Tizhnya [The mirror of the week]*. 35 [in Ukr.]
16. Kelzen G. (2004) Chiste pravoznavstvo. Problema spravedlivosti [Pure theory of Law. Problem of Justice] translated by O. Mokrovolskiy. Kyiv: Yunivers, 496 p. [in Ukr.]
17. Chistoe uchenie o prave Gansa Kelzena (1987), [Hans Kelzen's Pure theory of Law] Part 1, Transl. by Lezov S.V., Pivovarov Yu.S. Moskva: ISISS RAS, 105 p. [in Russ.]
18. Koval D. A. (2014) Mezhdunarodno-pravovyie idei Gansa Kelzena i sovremennyye politiko-pravovyie protsessy v Ukraine [Hans Kelzen's International law ideas and contemporary political and legal processes in Ukraine] *Ukrayinskyi chasopis mizhnarodnogo prava [Ukrainian Journal of International Law]*. 1–2, 68–71 [in Russ.]
19. Kornuta R. (2005) Druge pročitannia osnovnoi pratsi Gansa Kelzena «Chyste pravoznavstvo» [Hans Kelzen's main work «Pure theory of Law»] *Pravo Ukrainy [Law of Ukraine]*. 10, 13–17 [in Ukr.]
20. Slidenko I. D. (2008/2009) Do problemy nominalnogo ta realnogo konstytutsionalizmu, teorii «Reine Rechtslehre» i ontologii konstytutsiinogo kontroliu [On the issue of nominal and real constitutionalism, theory of «Reine Rechtslehre» and the ontology of constitutional control] *Problemy filosofiyi prava [Philosophy Of Law Issues An International Journal]*. Vol. 6/7, 135–146 [in Ukr.]
21. Temchenko V. (2005) Osoblyvosti spivvidnoshennia morali ta prava u kontseptsii «chystogo prava» G. Kelzena [Features of interrelation between morals and law by Hans Kelzen's «pure law» conception] *Pravo Ukrainy [Law of Ukraine]*. 1, 36–38 [in Ukr.]
22. Antonov M. V. (2012) Sotsiologiya prava i chysta teoriia prava: skladnyi vzayemozv'yazok [Sociology of Law and Pure Theory of Law: a Difficult Relation] *Filosofiya prava i zagalna teoriya prava [Philosophy of law and General Theory of Law]*. 1, 250–256 [in Ukr.]
23. Kraevskii A. A. (2014) Chistoye ucheniye o prave Gansa Kelzena i sovremenniyi yuridicheskii pozitivizm [Hans Kelzen's «Pure theory of Law» and contemporary legal positivism] The thesis for obtaining of a scientific degree of law, St. Petersburg's State University. igpran.ru. URL: http://www.igpran.ru/prepare/a.persons/Kraevskiy/Kraevskiy_diss.pdf [in Russ.]
24. Harris J. W. (1971) When and why does the Grundnorm Change? *Cambridge Law Journal* Volume 29, Iss. 1 April, 103–133. URL: <https://doi.org/10.1017/S0008197300089340>
25. Lipkin R. J. (1989) The Anatomy of Constitutional Revolutions, *Neb. L. Rev.*, Vol. 68, Iss. 3, Art.3, 701–806. URL: <https://digitalcommons.unl.edu/nlr/vol68/iss3/3>
26. Hughes G. (1971) Validity and the Basic Norm, *California Law Review*, Vol. 59, Iss. 3, Art.5, 695–714. URL: <http://scholarship.law.berkeley.edu/californialawreview/vol59/iss3/5>
27. Hopton T. C. (1978) Grundnorm and Constitution: The Legitimacy of Politics. *McGill Law Journal*, Vol. 24, 72–91.
28. Wolf-Phillips L. (1979) Constitutional legitimacy: A study of the doctrine of necessity. *Third World Quarterly*, Vol. 1, Iss. 4, 97–133.
29. Rosenfeld M. (2001) The rule of law and the legitimacy of constitutional democracy. *Southern California Law Review*, Vol. 74, 1307–1352.
30. Barnett R. E. (2003) Constitutional legitimacy. *Columbia Law Review*, 103, 111–148.
31. Fallon R. H. (2005) Legitimacy and the Constitution. *Harvard Law Review*, Vol. 118, No. 6 Apr., 1787–1853. URL: <http://www.jstor.org/stable/4093285>
32. Thornhill C. (2010) Niklas Luhmann and the sociology of the constitution. *Journal of Classical Sociology*, 10 (4), 315–337. URL: <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1468795X10385181>
33. Thornhill C. (2017). The Sociology of Constitutions. *Annual Review of Law and Social Science*. Vol. 13, 493–513.
34. Spaak T. (2015) Ross on the Dualism of Reality and Validity. *Utopia y Praxis Latinoamericana*, 72, 41–66.
35. Roznai Y. (2014) Unconstitutional Constitutional Amendments: A Study of the Nature and Limits of Constitutional Amendment Powers. A thesis submitted to the Department of Law of the London School of Economics for the degree of Doctor of Philosophy. London, 363 p.
36. Roznai Y. (2017) Unconstitutional Constitutional Amendments: The Limits of Amendment Powers // Oxford Constitutional Theory. Oxford University Press. 368 p.
37. Tanchev E. (2000) Constitutional safeguards of legality and legitimacy // Openess and Transparency in Governance: Challenges and Opportunities / Michael Kelly ed., NISPACE, 72–99. URL: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/nispace/unpan006508.pdf>
38. Petrović M. (2004) Constitution and legitimacy. *Facta Universitati., Series: Law and Politics*, Vol. 2, No 1, 7–39. URL: <http://facta.junis.ni.ac.rs/lap/lap2004/lap2004-02.pdf>